

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja
2015 / Vol. XXXIV / 1 / 43-76

Originalni naučni rad
UDK: 341.231.14-053.2
343.12-053.2
347.921-053.2

PRAVOSUĐE PO MERI DETETA PRE, ZA VREME I PO
OKONČANJU SUDSKIH POSTUPAKA U SMERNICAMA KOMITETA
MINISTARA SAVETA EVROPE O PRAVOSUĐU U PO MERI DETETA

Nenad Vujić *

Pravosudna akademija, Beograd

Ivana Stevanović *

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Autori u radu analiziraju koncept "pravosuđa po meri deteta": pre, za vreme i po okončanju sudskih postupaka, na način kako to definišu Smernice Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta. Posmatrana i analizirana pitanja su od prevashodnog značaja za deo procesa pregovora Srbije vezano za otvaranje određenih pregovaračkih poglavlja, a imajući u vidu pitanja za promovisanje i zaštitu prava deteta koja su definisana Nacrtom Akcionog plana za Poglavlje 23 od strane Republike Srbije. Iz navedenog proizilazi i osnovni cilj ovog rada, prikaz i analiza novouspostavljenih evropskih standarda za unapređenje i zaštitu prava deteta u oblasti pravosuđa, posmatranih i kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu.

KLJUČNE REČI: pravosuđe po meri deteta / unapređenje / pravosudni sistem

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

* E-mail: nenad.vujic@pars.rs

* E-mail: ivanacpd@gmail.com

UVOD

"Pravosuđe po meri deteta" označava pravosudni sistem koji jemči poštovanje i delotvorno sprovođenje svih prava deteta na najvišem mogućem nivou, ... To je pre svega pravosuđe koje je dostupno, primereno uzrastu, efikasno, prilagođeno potrebama i pravima deteta i usredsređeno na te potrebe i prava, uz poštovanje prava deteta, uključujući pravo na postupak u skladu sa zakonom, pravo da učestvuje u postupku i da razume postupak, na poštovanje privatnog i porodičnog života i na integritet i dostojanstvo. Ostvarivanje "pravosuđa (pravde) po meri deteta podrazumeva pravosuđe prilagođeno na način da bude primerenije detetu i efikasne postupke dostupne deci uz obezbeđenje neophodne nezavisne pravne reprezentacije. Na ovaj način se omogućava deci da, kada dođu u kontakt sa pravosudnim i upravnim sistemom, bilo kao svedoci, žrtve (oštećeni) ili kao učinioci krivičnih dela, tužioci i podnosioci pritužbi u građanskim, upravnim postupcima i postupcima pred nezavisnim organima, budu u mogućnosti da na adekvatan način zaštite svoja prava i interese.

Prilagođavanje pravosuđa da bude primerenije deci u Evropi deo je *Agende Evropske unije o pravima deteta*¹ i predstavlja jedan od najvažnijih standarda u oblasti prava deteta. Uvažavanje osnovnih načela "pravosuđa po meri deteta" podrazumeva primenu osnovnih principa - *Smernica Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta* (u daljem tekstu: *Smernice*)²:

- *Principa participacije* (Pravo je svakog deteta da budu obavешteno o svojim pravima, da mu se ukaže na odgovarajuće puteve koji su mu obezbeđeni radi pristupa pravosuđu i da bude konsultovano i saslušano u postupcima u kojima učestvuje ili koji utiču na njega. Decu treba smatrati punim nosiocima prava i tako treba postupati prema njima).
- Uvažavanje *najboljih interesa* deteta (Prilikom procene najboljih interesa dece koja su u postupak uključena ili dece na koju to utiče, važno je uzeti u obzir: njihove stavove i mišljenja; sva druga prava deteta, kao što je pravo na dostojanstvo, slobodu i ravnopravno postupanje

¹ Agenda Evropske unije o pravima deteta usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 52011DC0060 od 15. februara 2011. godine 52011DC0060, (52011DC0060, 15. februar 2011. god.).

² Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta, usvojene 17. novembra 2010. na 1.098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011.

treba u svakom trenutku da budu poštovana; svi nadležni organi vlasti treba da usvoje sveobuhvatan pristup kako bi na odgovarajući način uzeli u obzir sve interese o kojima se tu radi, uključujući psihološko i fizičko blagostanje i pravne, socijalne i ekonomske interese deteta);

- *Poštovanje njihovog dostojanstva* (Prema deci treba postupati s pažnjom, osećajno, pravično i s poštovanjem sve dok traje postupak ili rasprava o predmetu, a posebnu pažnju treba posvećivati njihovom ličnom položaju, blagostanju i konkretnim potrebama, uz puno poštovanje njihovog fizičkog i psihičkog integriteta. Na taj način treba postupati prema deci bez obzira na to kako su došla u dodir sa sudskim ili vansudskim postupkom ili kakvom drugom intervencijom, i bez obzira na njihov pravni status i svojstvo u bilo kom postupku ili predmetu. Deca ne smeju biti podvrgnuta mučenju ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju);

- *Zaštitu od diskriminacije* (Prava deteta treba da se obezbeđuju bez ikakve diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože ili etničko poreklo, uzrast, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, socioekonomsko poreklo, status roditelja (jednog ili oba), veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje, rodni identitet ili drugi status);

- *Vladavinu prava* (Načelo vladavine prava treba da bude primenjeno na svu decu, u potpunosti, isto onako kao i na odrasle. Elementi valjanog (pravosudnog) postupka, kao što su načela zakonitosti i srazmernosti, pretpostavka nevinosti, pravo na pravično suđenje, pravo na pravni savet, pravo na pristup sudu i pravo na žalbu, treba da budu zajemčeni deci na isti način na koji su zajemčeni odraslima i ne smeju biti umanjeni ili uskraćeni pod izgovorom najboljih interesa deteta. To važi za sve sudske i vansudske i upravne postupke. Deca treba da imaju pravo pristupa odgovarajućim nezavisnim i delotvornim mehanizmima za ulaganje žalbe).

U Republici Srbiji poslednjih godina intezivirani su napori na reformi sistema maloletničkog pravosuđa s ciljem njegovog daljeg unapređenja i usklađivanja sa novo-ustanovljenim evropskim standardima u ovoj oblasti. Republika Srbija nalazi se u središtu procesa realizacije sveobuhvatnih reformi unutar sistema pravosuđa i socijalne zaštite. Akcenat je prevashodno stavljen na Poglavlja 23 i 24 u procesu pridruživanja Evropskoj uniji, odnosno prilagođavanje pravosuđa Republike Srbije osnovnim konceptima "pravosuđa po meri deteta". Na navedenom insistira i član 24. *Povelje o*

Zbornik IKSI, 1/2015 – N. Vujić, I. Stevanović
„Pravosuđe po meri deteta pre, za vreme i po okončanju sudskih postupaka u
Smernicama Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta”,
(str. 43-76)

osnovnim pravima Evropske unije³ koji se posebno bavi pravima deteta i u kome se navodi da: "Deca imaju pravo na zaštitu i staranje koje je potrebno za njihovu dobrobit. Ona mogu slobodno iznositi svoje mišljenje. Njihova mišljenja se uzimaju u obzir u pitanjima koja se odnose na njih u skladu sa njihovim uzrastom i zrelošću. U svim merama koja se odnose na decu, javni organa ili privatne ustanove, prioritet moraju dati najboljim interesima deteta. Svako dete ima pravo na održavanje redovnih ličnih odnosa i direktnih kontakata sa oba svoja roditelja, osim ako je to u suprotnosti sa njegovim/njenim interesima." Na ovom mestu posebno ukazujemo i da je *Povelja o osnovnim pravima Evropske unije* deo *Lisabonskog ugovora*⁴ koji u članu 3. eksplicitno prepoznaje značaj promocije i ostvarivanja prava deteta kao jedan od osnovnih prioriteta unutrašnjih i spoljnjih poslova Evropske unije.⁵

Usvajanjem *Agende Evropske unije o pravima deteta* na nivou Evropske unije, kao što smo već istakli, usvojen je i novi koncept "pravosuđa po meri deteta" definisan *EU Smernicama za promociju i zaštitu prava deteta*. Na ovaj način uspostavljen je i odnos Evropske unije u odnosu na navedena pitanja i prema zemljama koje nisu članice EU i od velikog je značaja za proces pridruživanja zemalja kandidata. Imajući navedeno u vidu osnovni cilj ovoga rada je da analizira koncept "pravosuđa po meri deteta": pre, za vreme i po okončanju sudskih postupaka, na način kako to definišu *Smernice Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta*, odnosno ukaže na praksu Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu imajući u vidu osnovne elemente ovog koncepta, a u skladu sa *Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda* kojom su zajamčena, pre svega, građanska i politička prava.⁶ Navedeno je prevashodno značajno za deo procesa pregovora Srbije vezano za otvaranje određenih pregovaračkih poglavlja, a imajući u vidu pitanja za promovisanje i zaštitu prava deteta koja su definisana Nacrtom Akcionog plana za Poglavlje 23 od strane Republike Srbije.

³ *EU Charter of Fundamental Rights* (2000/C 364/01).

⁴ *Lisabonski ugovor* (2007/C 306/01).

⁵ Stevanović, I. (2014) *Deca koja čekaju*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 46-48.

⁶ Stevanović, I. (2014) *Moje pravo da budem zaštićen*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, str. 18-21.

OPŠTI ELEMENTI PRAVOSUĐA PO MERI DETETA

Opšti elementi pravosuđa po meri deteta relevantni su za sve moguće aktere u sudskim postupcima i van njih i primenjuju se bez obzira na status deteta, kao što se primenjuju i na specifične grupe posebno ranjive dece. Da bi smo govorili o pravosuđu po meri deteta *Smernice* naglašavaju šta čini Opšte elemente pravosuđa po meri deteta. Njih čini niz pitanja od kojih su najznačajnija sledeća:

1. Pitanje informacija i saveta;
2. Pitanje zaštite privatnog i porodičnog života;
3. Pitanje bezbednosti (posebne preventivne mere)
4. Pitanje obuke stručnih lica;
5. Pitanje lišenja slobode.

1. Informacije i saveti

U svakom pojedinačnom predmetu, od trenutka prvog kontakta s pravosudnim sistemom pa dalje, svakim korakom na tom putu, detetu treba dati sve relevantne i potrebne informacije. Značajno je napomenuti da te informacije moraju biti prilagođene uzrastu deteta i njegovim saznavnim kapacitetima. Ovo prvo podjednako važi za decu kao žrtve, decu kao navodne učiniocce krivičnih dela ili decu koja imaju status bilo kog učesnika u sporu ili lica koga se lično tiče taj predmet. Iako nije uvek praktično pružati informacije na samom početku učešća deteta u kontaktima s nadležnim organima vlasti, to bi trebalo učiniti što je pre moguće. Prilikom davanja informacija mora se voditi računa o najboljem interesu deteta zato što mogu iskrsnuti situacije u kojima deci ne treba davati informacije (onda kada je to u suprotnosti s njihovim najboljim interesima).

Deca treba da budu obaveštena o svojim pravima,⁷ ali isto tako treba da budu obaveštena o instrumentima koje mogu koristiti kako bi zaista ostvarila svoja prava ili kako bi, kada je to potrebno, odbranila ili zaštitila ta prava. Ova obaveštenja treba da se odnose ne samo na pravna pitanja i instrumente nego i institucije izvan pravosuđa kojima se mogu obratiti. To je

⁷ *Konvencija o pravima deteta*, "Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90.

prvi uslov za zaštitu tih prava. *Smernice* daju podroban, ali ne i iscrpan spisak informacija koja bi trebalo pružiti deci i njihovim roditeljima.

Deca se mogu suočiti s nedostatkom objektivnih i potpunih informacija. Roditelji ne dele uvek s njima sve informacije koje su u datom trenutku i za dati problem značajne, a i ono što iznesu deci može biti neobjektivno, obojeno predrasudama. U tom kontekstu, uloga advokata specijalizovanih za decu, institucija koji se bave zaštitom prava dece i pravnih službi namenjenih deci postaje posebno važna. *Smernice* naglašavaju pravo deteta da dobije informacije i savete na jeziku koji može da razume, koji je prilagođen njegovom uzrastu, zrelosti i sposobnostima.

Informacije o proceduralnom sistemu obuhvataju potrebu za podrobnim informacijama o tome kako će se odvijati ceo postupak, kakav će biti položaj i kakva će biti uloga deteta, na koji način će se odvijati ispitivanje, šta se očekuje, kada će do toga doći, kolika je važnost i koliki je mogući uticaj bilo kog svedočenja, kakve su posledice određenog čina itd. Deca treba da shvate šta se događa, kako će se stvari dalje razvijati ili kako bi mogle dalje da se razvijaju, koje opcije imaju pred sobom i kakve su posledice svake od tih opcija. Ona treba da budu informisana o mogućim alternativama u postupku. U nekim slučajevima može se pokazati pogodnijim pribegavanje posredovanju nego sudskoj intervenciji, dok u nekim drugim okolnostima obraćanje sudu može ponuditi više garancija detetu. Različite posledice takvog izbora treba jasno objasniti detetu da bi ono moglo da donese odluku na temelju dovoljne količine raspoloživih tačnih informacija, iako dete ne mora nužno biti subjekt odlučivanja u svakom takvom predmetu. Te informacije takođe mogu biti pružene kroz najrazličitije vrste materijala formulisanog po meri deteta koji sadrži relevantne pravne informacije.

Smernice uvode obavezu da se i detetu i roditeljima pruže informacije o svim optužbama protiv deteta, da se to učini bez odlaganja i neposredno, kao i da se pruže informacije o pravima koja dete uživa u takvim slučajevima. Detetu takođe treba dati i informacije o odlukama tužioca, o relevantnim zbivanjima po završetku sudskog postupka i o tome na koji će način biti određen ishod samog predmeta. Takođe detetu treba dati informacije u vezi s mogućim žalbenim mehanizmima, raspoloživim sistemima pravne pomoći, pravnim zastupanjem, kao i sve ostale moguće savete na koje bi dete moglo imati pravo. Kada presuda bude izrečena, njeno obrazloženje treba da bude formulisano na način

koji dete može u potpunosti da shvati. To postaje još važnije kada je reč o deci s posebnim obrazovnim potrebama ili niskim nivoom pismenosti.⁸

U slučaju prekograničnih građanskopravnih ili porodičnopravnih sporova, zavisno od nivoa zrelosti i sposobnosti razumevanja, detetu treba pružiti stručne informacije u vezi s pristupom pravdi u raznim jurisdikcijama i o implikacijama koje takav postupak ima po njegov život. Deca su suočena s posebnim izazovima onda kada postoji porodična istorija sukoba i/ili zlostavljanja.

I u predmetima *V. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* i *T. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Sud je primetio da delotvorno učešće u sudnici podrazumeva da optuženi u celini gledano shvata prirodu sudskog postupka, uključujući razumevanje značaja svake kazne koja bi mogla biti izrečena. S tih razloga, maloletne optužene mora, u svakom slučaju, zastupati vešti advokati koji imaju iskustvo u radu s decom.⁹

U nekim zemljama-članicama Saveta Evrope deci i omladini su na raspolaganju privatne ili subvencionisane službe u kojima oni mogu dobiti informacije o dečjim pravima u celini, ili osnovne informacije o pravnim pitanjima karakterističnim za njihov neposredni predmet ili njihov položaj. U izvesnim zemljama-članicama, kao što su Belgija i Holandija, postoje "prodavnice dečjih prava",¹⁰ u kojima će decu uputiti na nekog advokata, pružiti im pomoć u ostvarivanju njihovih prava (na primer, napisće pismo sudiji kojim dete zahteva da se njegov glas čuje u datom predmetu) itd.

2. Zaštita privatnog i porodičnog života

Može se pokazati da su anonimnost i zaštita podataka o ličnosti u odnosu na medije masovnog informisanja neophodni za dete, kao što je to propisano i u više dokumenata.¹¹ U tom smislu, trebalo bi posebno ukazati na *Konvenciju*

⁸ Informacije će možda morati da budu prevedene na jezik koji dete razume (neki strani jezik ili će morati da budu ispisane Brajovom azbukom ili na neki drugi način) isto onako kao što je to slučaj i s punoletnim licima, a moraće da bude objašnjena i zvanična pravna terminologija da bi dete moglo u potpunosti da shvati značenje svakog pojma.

⁹ Evropski sud za ljudska prava (Veliko veće), presuda od 16. decembra 1999, *T. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, br. 24724/94, stav 88. i presuda od 16. decembra 1999, *V. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, br. 24888/94, stav 90.

¹⁰ U Gentu i Brižu postoji "Kinderrechtswinkel", dok u većini gradova frankofone zajednice u Belgiji postoje "Service Droits des jeunes".

¹¹ Kao primer možemo navesti član 11.3 *Konvencije o borbi protiv trgovine ljudima* (CETS br. 197), koji se bavi privatnošću i zaštitom podataka o ličnosti uz istovremeno pozivanje država da

Saveta Evrope o zaštiti pojedinca u pogledu automatske obrade podataka o ličnosti (ETS br. 108.)¹², koja sadrži spisak zajednički prihvaćenih standarda pre svega u vezi s prikupljanjem i obradom podataka i kvalitetom tih podataka. Kao i kada je reč o Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava, i po navedenoj konvenciji deca uživaju sva prava, čak i ako se izričito ne govori o pravima dece. Pored toga, član 6. Konvencije predviđa posebne mehanizme zaštite kada je reč o osetljivim podacima, kao što su podaci o ličnosti u vezi s krivičnim optužbama. Druge kategorije podataka mogu se unutrašnjim pravom definisati kao osetljive ili ih javne vlasti mogu tretirati kao osetljive radi bolje zaštite privatnosti dece. Kao primer možemo navesti instrument¹³ u kome su navedene sledeće kategorije: disciplinski postupci, evidentiranje slučajeva nasilja, lečenje (medicinske intervencije) u školi, profesionalna orijentacija, specijalno obrazovanje za lica sa invaliditetom i socijalna pomoć đacima iz siromašnih porodica.

Mogući načini zaštite privatnosti u medijima između ostalog se odnose na prihvatanje anonimnosti ili pseudonima, korišćenje paravana ili prikrivanje glasova, izostavljanje iz svih dokumenata imena i drugih elemenata na osnovu kojih bi se moglo identifikovati dete, zabranu bilo kakvog vida snimanja (fotografskog, zvučnog ili video-zapisa) itd.

Iako načelo nedostupnosti informacija na osnovu kojih bi se ličnost mogla identifikovati u široj javnosti i medijima ostaje načelo, mogu postojati i slučajevi kada, u izuzetnim okolnostima, samo dete može imati koristi ako se predmet obelodani ili čak dobije širok publicitet, na primer, kada je reč o otmici deteta. Isto tako, za samo pitanje o kome je reč može biti – u nekim

uspostave regulatorne mehanizme za sredstva informisanja. Smernice Ujedinjenih nacija o pravosuđu u stvarima u kojima su deca žrtve i svedoci krivičnih dela (ECOSOC Res 2005/20, 22. jul 2005.), stav X, 27, gde stoji: "Informacije koje se odnose na učešće deteta u pravosudnom procesu treba da budu zaštićene. To se može postići kroz čuvanje tajnosti i ograničavanje mogućnosti obelodanjivanja informacija na osnovu kojih bi se moglo identifikovati dete koje je žrtva ili svedok u pravosudnom postupku". Ovo je takođe opisano i u *Standardnim minimalnim pravilima Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe (Pekinska pravila, 1985, član 8)*: "Pravo na privatnost maloletnika biće poštovano u svim fazama (postupka) kako bi se izbegle štetne posledice po njega usled neodgovarajućeg publiciteta ili etiketiranja. U načelu, neće se objavljivati nikakve informacije na osnovu kojih se može identifikovati maloletni prestupnik."

¹² Ovaj instrument ima globalni značaj zato što je otvoren za pristupanje i zemljama koje nisu članice Savet Evrope, ukoliko njihova unutrašnja zakonodavstva ispunjavaju zahteve navedene Konvencije.

¹³ Mišljenje 2/2009 Radne grupe EU za zaštitu podataka o zaštiti podataka o ličnosti dece (Opšte smernice i specijalni slučaj koji predstavlja školu).

slučajevima – korisno izlaganje javnosti kako bi se podstaklo zalaganje za valjano rešavanje problema ili za podizanje nivoa svesti o tom problemu. Međutim, mora se voditi računa o zaštiti podataka o ličnosti.

U predmetu *B. i P. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, Sud je odlučio da su postupci koji se vode radi određivanja mesta boravka dece posle razvoda ili razdvajanja roditelja predstavljaju najizrazitije primere predmeta u kojima isključenje javnosti i medija može biti opravdano radi zaštite privatnosti deteta i drugih stranaka u postupku i radi sprečavanja prejudiciranja interesa pravde.¹⁴

Sem toga, u predmetu *V. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* Sud je saopštio: "Iz ovoga sledi da je, s obzirom na to da je reč o mlađem maloletniku koji je optužen za teško krivično delo koje privlači visok nivo pažnje medija i veliki javni interes, potrebno organizovati ročište na takav način da se na najmanju moguću meru svede osećaj zastrašenosti i inhibiranosti maloletnog optuženika."¹⁵

3. Bezbednost (posebne preventivne mere)

Kada je reč o deci koja su žrtve krivičnih dela, ove smernice su inspirisane načelima *Smernica Ujedinjenih nacija za pravosuđe u stvarima u kojima su deca žrtve i svedoci krivičnih dela*,¹⁶ i Konvencije o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja, koja poziva na to da se bezbednost dece, njihovih porodica i svedoka koji svedoče u njihovo ime osigura od zastrašivanja, odmazde i ponovljene viktimizacije.¹⁷

Smernice podsećaju na to da deca, posebno ona ranjiva, treba da budu zaštićena od nanošenja štete, kakav god oblik to može da ima. Posebna provera zaposlenih u dečjim službama ili službama za zaštitu dece, kakva je preporučena *Smernicama*, već je uvedena u mnogim zemljama-članicama; to obuhvata proveru krivične evidencije i preduzimanje prethodnih mera u slučaju da je lice navodno već počinilo krivična dela protiv dece. Očigledno je da se prilikom preduzimanja takvih mera moraju poštovati pretpostavka nevinosti i nezavisnost pravosuđa. *Smernice*

¹⁴ Evropski sud za ljudska prava *B. i P. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, presuda od 24. aprila 2001, br. 36337/97 i 35974/97, stav 38.

¹⁵ Evropski sud za ljudska prava (Veliko veće), presude od 16. decembra 1999, *V. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, br. 24888/94, stav 87.

¹⁶ *Smernice Ujedinjenih nacija za pravosuđe u stvarima u kojima su deca žrtve i svedoci krivičnih dela* (ECOSOC Res2005/20, 22. jula 2005).

¹⁷ Član 31, 1 f.

podsećaju na osnovno načelo po kome postoji posebna potreba za zaštitom onda kada je navodni počinitelj jedan od roditelja, neki drugi član porodice ili staratelj.

4. Obuka stručnih lica

Smernice posebnu pažnju posvećuju pitanju obuke iz oblasti komunikacionih veština, upotrebe jezika primerenog detetu i produbljivanja poznavanja dečje psihologije koja je neophodna za sva stručna lica koja rade s decom (policajce, advokate, sudije, posrednike, socijalne radnike i druge stručnjake). Međutim, samo malobrojni među njima stvarno poznaju dečja prava i procesna pitanja u tom kontekstu. Prava deteta mogu i treba da budu deo nastavnog plana i programa u školama i u posebnim oblastima višeg i visokog obrazovanja (pravo, psihologija, socijalni rad, policijska obuka itd.). To bi trebalo da obuhvati specifičnosti dečjih prava i zakonodavstva u čijem su težištu pitanja vezana za decu, kao što su porodično pravo, maloletničko pravosuđe, azilantsko i imigraciono pravo itd. *Smernicama* se podstiču zemlje-članice da organizuju konkretne kurseve za obuku.

5. Multidisciplinarni pristup

Tekst *Smernica* u celini podstiče zemlje-članice da osnaže interdisciplinarni pristup u radu s decom. U slučajevima u koje su uključena deca, sudije i druga stručna lica treba da koriste podršku i savete stručnjaka iz različitih oblasti kada donose odluke koje će neposredno ili posredno uticati na sadašnje ili buduće blagostanje deteta, na primer onda kada procenjuju najbolje interese deteta ili moguće štetne posledice postupka po dete itd.

Posebno je potreban multidisciplinarni pristup deci koja dođu u sukob sa zakonom. Postojeće i rastuće razumevanje dečje psihologije, potreba, ponašanja i razvoja nije uvek u dovoljnoj meri dostupno stručnjacima koji su uključeni u razne oblasti policijskih aktivnosti.

6. Lišenje slobode

Posebnu pažnju treba obratiti načinu na koji se postupa prema pritvorenoj deci, s obzirom na njima prirođenu ranjivost. Praktične mere za pritvaranje dece preporučene su u mnogim instrumentima Saveta Evrope, na primer u Preporuci CM/Rec(2008)11 o Evropskim pravilima za maloletne učinioce krivičnih dela koja podležu sankcijama ili merama, ili u standardima

Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT).¹⁸ Kao što je ukazano u prethodnom instrumentu, moraju se uložiti posebni naponi da bi se izbegao pritvor. Međunarodni organi koji se bave zaštitom dečjih prava veoma su kritički nastrojeni prema primeni pritvora i nastoje da pronađu načine da se on svede na najmanju meru.¹⁹ Međutim, pritvor u nekim slučajevima i dalje može biti neophodan, na primer radi toga da bi se izbegla opasnost od uticaja na svedoke, menjanja dokaznog materijala ili onda kada postoji opasnost od bekstva ili dogovora (sa ostalim optuženima) itd.

Pošto već postoje mnogobrojni standardi o pravima maloletnih lica lišenih slobode,²⁰ Smernice ih ne ponavljaju. Osnovno načelo jeste da ne treba ograničiti nijedno drugo ljudsko pravo deteta sem prava na slobodu, što je posledica lišenja slobode. Kako je jasno navedeno u smernicama br. 19. i 20, pravni lekovi koji podrazumevaju lišenje slobode, u kakvom god da je obliku ono primenjeno, treba u najvećoj mogućoj meri da budu izbegnuti i mogu predstavljati samo krajnju meru, koja se koristi za najkraći mogući rok i koja je ograničena na teške slučajeve.²¹ To je životno značajna pravna obaveza. Pored toga, opšte je poznato da pritvor ne smanjuje opasnost od povrata u izvršenju krivičnih dela.

Pitanja o tome da li deca treba da budu pritvorena s punoletnim licima nije nimalo novo. U nekim slučajevima, kao što su oni u kojima se radi o sasvim maloj deci, može biti u njihovom najboljem interesu da ne budu odvojena od pritvorenog roditelja, što važi i za slučajeve dece pritvorenih imigranata koja ne treba da budu odvojena od porodice. Nekoliko zemalja-članica Saveta Evrope veruje u to da u velikim retko naseljenim oblastima, izuzetno može biti u najboljem interesu deteta da bude pritvoreno u objektu za punoletna lica (čime se olakšavaju posete roditelja koji mogu stanovati i nekoliko stotina kilometara daleko, na

¹⁸ Standardi CPT (CPT/inf/E (2002) 1, Rev 2009 na veb-stranici <http://www.cpt.coe.int/en/docsstandards.htm>).

¹⁹ Vidi, na primer, Zaključne napomene za Belgiju: "Komitet preporučuje da država o kojoj je reč: [...] (c) [...] obezbedi, u skladu sa članom 37. Konvencije, da se lišenjem slobode pribegava samo kao krajnjoj meri, i to na najkraći mogući rok, da u potpunosti poštuje sve mehanizme koji jemče valjano sprovođenje postupka i da lica mlađa od 18 godina ne budu pritvorena s punoletnicima."

²⁰ Konvencija o pravima deteta, čl. 37. i 40.

²¹ Preporuka Komiteta ministara Rec(2008)11, stav 59.1.

primer). Međutim, u takvim slučajevima potrebna je izuzetna budnost zatvorske uprave da bi se sprečilo da odrasla lica zlostavljaju decu.

Međutim, Komitet Ujedinjenih nacija za prava deteta zauzeo je veoma jasan stav o tom pitanju, na osnovu člana 37.c, Konvencije o pravima deteta i preporuci Saveta Evrope CM/Rec(2008)11 takođe se navodi da maloletnici ne treba da budu pritvoreni u ustanovama za odrasle, već u ustanovama koje su posebno projektovane i organizovane za njih.

Na nekoliko mesta ukazuje se na to da se Smernice primenjuju na decu koja traže azil, kao i da posebnu pažnju treba posvetiti toj naročito ranjivoj grupi; maloletnici bez pratnje odraslih, svejedno da li jesu ili nisu azilanti, ne treba da budu lišeni slobode isključivo zbog toga što nemaju boravišni status (Smernica br. 22).

U predmetu *Guveč protiv Turske*, Sud je ponovo istakao svoje komentare o prekomerno dugim rokovima pritvora. Sud je izričito naveo sledeće: "Barem u tri presude koje se odnose na Tursku, ovaj sud je izrazio svoje sumnje i nedoumice u pogledu prakse pritvaranja dece i njihovog zadržavanja u istražnom pritvoru (vidi *Seldžuk protiv Turske*, br. 21768/02, stav 35, od 10. januara 2006; *Košti i ostali protiv Turske*, br. 74321/01, stav 30, 3. maj 2007; već pomenuti predmet *Nart protiv Turske*, stav 34) i ustanovio je da se tu radi o kršenju člana 5. stav 3. Konvencije i to u znatno kraćim periodima od onoga tokom koga je podnosilac predstavke u ovom predmetu bio pritvoren. Na primer, u predmetu *Seldžuk protiv Turske* podnosilac predstavke je u pritvoru proveo oko četiri meseca kada mu je bilo 16 godina, dok je podnosilac predstavke u predmetu *Nart protiv Turske* proveo 48 dana u pritvoru kada mu je bilo 17 godina. U ovom predmetu podnosilac predstavke je pritvoren u uzrastu od 15 godina i držan je u pritvoru tokom nešto više od četiri i po godine. U skladu sa predočenim činjenicama, Sud smatra da je dužina pritvora ovog podnosioca predstavke bila prekomerna i da je time prekršen član 5. stav 3. Konvencije."²²

PITANJE UZRASTA I PRAVOSUĐE PO MERI DETETA

Pitanje minimalnog uzrasta za krivičnu odgovornost veoma je složeno ali i važno pitanje. Taj uzrast se među zemljama-članicama Saveta Evrope kreće u širokom dijapazonu od svega osam godina do punoletstva. Tekst *Smernice*

²² Evropski sud za ljudska prava (Drugo odeljenje), presuda od 20. januara 2009, *Guveč protiv Turske*, br. 70337/01, st. 109–110.

br. 23. inspirisan je Preporukom CM/Rec(2008)11 Komiteta ministara zemljama-članicama o Evropskim pravilima za maloletne učinioce dela koja podležu sankcijama ili merama.²³ Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta ne propisuje uzrast, ali se u Opštem komentaru br. 10. o pravima dece u maloletničkom pravosuđu zemljama-članicama daje savet da minimalni uzrast ne odrede na preterano niskom nivou. Standardna minimalna pravila Ujedinjenih nacija za maloletničko pravosuđe sadrže sličnu poruku. Evropska mreža zaštitnika građana za prava deteta (*European Network of Children's Ombudspersons - ENOC*) zalaže se za to da se taj uzrast poveća na 18 godina i preporučuje razvoj i razradu inovatnih sistema koji bi se bavili svim počiniocima krivičnih dela mlađim od uzrasta punoletstva istinski se usredsređujući na njihovo (re)obrazovanje, reintegraciju i rehabilitaciju.

U celini gledano *Smernice* idu za tim da bi trebalo podsticati i primenjivati preventivni i reintegrativni pristup kada je reč o pitanjima maloletničkog pravosuđa. Krivičnopravni sistem ne treba automatski da se aktivira ukoliko deca počine neko lakše krivično delo, jer u takvoj situaciji veći uspeh može da se postigne konstruktivnijim i izrazitije obrazovnim i vaspitnim merama. Sem toga, zemlje-članice treba da reaguju na počinjena dela srazmerno, ali ne samo srazmerno okolnostima i težini počinjenog dela, već i srazmerno uzrastu, srazmerno manjoj subjektivnoj odgovornosti, srazmerno potrebama deteta i potrebama društva.

Smernice podsećaju na to da je u nekoliko zemalja-članica pažnja usredsređena na vansudsko rešavanje sporova, između ostalog i kroz porodično posredovanje, alternativne metode odlučivanja i restorativnu pravdu. Savet Evrope smatra da je to pozitivan razvoj događaja i zemlje-članice se na ovaj način podstiču da obezbede da deca imaju koristi od svih tih postupaka, pod uslovom da se takvi postupci ne koriste kao prepreka koja sprečava detinji pristup pravdi. Takva praksa već postoji u mnogim zemljama-članicama Saveta Evrope i može se odnositi na postupanje pre, za vreme i posle sudskog postupka. Posebno je relevantna upravo u oblasti maloletničkog pravosuđa. Ove smernice ne daju prioritet nekoj posebnoj vansudskoj alternativi, već treba da budu primenjivane i u okvirima svih takvih alternativa, posebno kada je reč o porodičnim sukobima koji nikada ne obuhvataju isključivo pravna pitanja. Zakoni u toj oblasti imaju izvesna ograničenja i, dugoročno gledano, mogu imati i štetne posledice.

²³ Poređenja radi, vidi napomenu br. 58.

Aranžmani koji se postignu kroz posredovanje pokazuju se kao rešenja koja se u praksi u većoj meri poštuju, zato što su svi učesnici u sporu tu aktivno umešani. I deca mogu biti u poziciji da u takvim aranžmanima imaju određenu ulogu. Obavezno upućivanje sukobljenih strana na usluge posredovanja, pre sudskog postupka, takođe je rešenje koje bi valjalo razmotriti: to ne znači da se ljudi primoravaju na posredovanje (što bi bilo suprotno celokupnoj ideji posredovanja), već da se svakome pruža prilika da bude svestan postojanje takve mogućnosti.

Iako postoji određena doza uverenja da decu treba držati podalje od sudova, kad god je i gde god je to moguće, sudski postupak nije nužno gori od vansudske alternative, dokle god se odvija u skladu sa načelima pravosuđa po meri deteta. Kao i sudski postupak, tako i alternative tom postupku mogu sadržati opasnosti po prava deteta, kao što je rizik od nižeg stepena poštovanja osnovnih načela kakvo predstavlja pretpostavka nevinosti ili pravo na odbranu uz pomoć advokata, itd. S tih razloga, prilikom svakog izbora rešenja treba pre svega sagledati ono što su izražene karakteristike datog sistema.

Smernice zahtevaju da se deci jemče odgovarajući nivoi mehanizama zaštite i u sudskom i u vansudskom postupku. Tekst Smernica podstiče pristup nacionalnim sudovima za decu kao nosioce prava, u skladu sa sudskom praksom Suda u Strazburu, kome deca mogu da pristupe ukoliko to žele. Međutim, takav pristup je uravnotežen i usklađen sa alternativama u sudskom postupku.

PRAVOSUĐE PO MERI DETETA ZA VREME SUDSKOG POSTUPKA

1. Pristup sudu i sudskom postupku

Iako se deca u pravnom smislu smatraju nosiocima prava, kako je to propisano *Smernicama*, ona često nisu u stanju da ih delotvorno ostvaruju. Parlamentarna skupština Saveta Evrope je 1990. godine u svojoj Preporuci 1121 (1990) o pravima dece posebno naglasila da "deca imaju prava koja mogu nezavisno da uživaju čak i u koliko su suočena sa protivljenjem odraslih."²⁴ Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta sadrži izvesno pravo inicijative za dete u smislu pokretanja postupka pred sudom u svome

²⁴ Preporuka 1121 (1990) o pravima deteta, stav 6.

članu 37.d, gde se navodi da dete može osporiti zakonitost svog lišenja slobode. Danas postoji snažna podrška za uspostavljanje žalbenog postupka na osnovu ove Konvencije.²⁵ Možemo se nadati da će ovo pružiti deci istu onu vrstu pravnih lekova za borbu protiv povrede njihovih prava kakvi postoje za punoletna lica shodno nekim drugim univerzalnim konvencijama za zaštitu ljudskih prava.

U istom kontekstu, *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* pruža "svakome" čija su ljudska prava povređena pravo na "delotvorni pravni lek pred nacionalnim vlastima".²⁶ Ova formulacija očigledno obuhvata i decu. Rezultat je to da deca mogu izneti svoj slučaj pred Sud, ali često nemaju pravo da pokrenu sudski postupak shodno domaćem zakonodavstvu.²⁷

S obzirom na činjenicu da je glavnina zakona o pravnoj nemogućnosti dece (da pokrenu postupak) doneta u svrhu zaštite dece, ipak je od presudnog značaja da se ovaj nedostatak pravnog kapaciteta ne koristi protiv njih onda kada su njihova prava povređena, ili kada niko drugi ne brani ta prava.

Smernice takođe preporučuju da zemlje-članice svojim unutrašnjim zakonodavstvom olakšaju, gde je to primereno, pristup sudu deci koja u dovoljnoj meri razumeju svoja prava. Takođe se preporučuje primena pravnih lekova za zaštitu tih prava, pošto dete prethodno dobije odgovarajući pravni savet.

Mora se posvetiti i pažnja čvrstoj vezi između pitanja pristupa pravdi, valjanog pravnog savetovanja (usluge advokata)²⁸ i prava na izražavanje mišljenja u sudskom postupku. Nije cilj ovih smernica da ohrabre decu da se obraćaju sudovima bez očiglednih razloga ili bez pravnog osnova. Podrazumeva se da deca, baš kao i odrasli, treba da imaju čvrst pravni osnov da bi pokrenula neki postupak pred sudom. Pristup sudu može biti

²⁵ Kampanja za uvođenje žalbenih mehanizama u smislu Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta.

²⁶ Član 13.

²⁷ Vidi izveštaj Sekretarijata Suda, navedeno delo, str. 5: "Na taj način deca se mogu obratiti Sudu čak i onda kada, shodno domaćem zakonodavstvu, nemaju pravo da pokrenu sudski postupak".

²⁸ Ovo služi i za to da bi se ubedilo dete da ne započne postupak onda kada, u suštini, nema pravnog osnova za taj postupak, niti ima izgleda za uspešno odvijanje postupka po onoga ko ga pokreće.

zasnovan na određenoj starosnoj granici i na predstavi o određenom stepenu rasuđivanja, zrelosti ili nivou razumevanja. I jedan i drugi sistem imaju i pozitivne i negativne strane. Jasna starosna granica ima prednost objektivnosti za svu decu i ona jemči pravnu sigurnost. Međutim, ako se deci omogući pristup sudu na osnovu individualnog nivoa rasuđivanja, time se daje mogućnost za prilagođavanje svakom pojedinačnom detetu, u zavisnosti od njegovog nivoa zrelosti. Taj sistem može sadržati određene rizike zbog širokog polja slobodne procene koje se prepušta sudiji koji u datom slučaju odlučuje. Treća mogućnost bila bi kombinacija oba navedena pristupa: utvrđivanje starosne granice uz mogućnost da dete koje još nije doseglo tu granicu to ospori.²⁹ To, međutim, može otvoriti dodatni problem da se teret dokazivanja sposobnosti rasuđivanja prebacuje na dete.

U ovim smernicama nema starosne granice, budući da se smatra da je ona isuviše rigidna i proizvoljna i da njene posledice mogu biti istinski nepravilne. Ona takođe ne može u potpunosti uzeti u obzir svu raznovrsnost sposobnosti i nivoa razumevanja među decom, vršnjacima. Sve se to može u velikoj meri razlikovati u zavisnosti od razvojnih sposobnosti svakog pojedinačnog deteta, njegovih životnih iskustava, kognitivnih sposobnosti i drugih veština. Neki petnaestogodišnjak može biti nezreliji od dvanaestogodišnjaka, a u isto vreme sasvim mala deca mogu biti dovoljno inteligentna da ocene i spoznaju sopstvenu situaciju, odnosno položaj. Sposobnost, zrelost i nivo razumevanja mnogo su reprezentativniji kada je reč o stvarnim kapacitetima nekog deteta nego što je reprezentativan njegov uzrast.

Uprkos tome što se priznaje da su sva deca, bez obzira na svoj uzrast ili (mentalni) kapacitet, nosioci prava, činjenica je da je uzrast u praksi veoma krupno pitanje, budući da sasvim mala deca, ili deca sa određenim invaliditetom nisu kadra da samostalno delotvorno zaštite svoja prava. Stoga zemlje-članice treba da osnuju mehanizme u kojima će odrasli koji su za to imenovani biti kadri da postupaju u ime deteta: to mogu biti roditelji, advokati ili kakve druge ustanove ili entiteti koji su, u skladu s unutrašnjim pravom, odgovorni za odbranu prava deteta. Ta lica ili ustanove ne treba da se uključe ili da budu priznati tek onda kada su postupci već u toku, već takođe treba da imaju ovlašćenje da aktivno pokreću postupke kad god je neko detinje pravo ugroženo ili kada postoji opasnost da bude ugroženo.

²⁹ Kao primer možemo navesti belgijsko zakonodavstvo koje ponekad koristi starosnu granicu, a ponekad nivo odnosno sposobnost rasuđivanja.

Smernica preporučuje se da zemlje-članice uklone sve prepreke za pristup dece sudu. Tu se navode primeri kao što su troškovi postupka i odsustvo advokata, ali se preporučuje da se uklone i ostale prepreke. Te prepreke mogu biti različite po svojoj prirodi. U slučaju mogućeg sukoba interesa između dece i njihovih roditelja, treba izbeći zahtev za roditeljski pristanak koji se inače postavlja. Treba razraditi takav sistem u kome neopravdano uskraćivanje roditeljskog pristanka ne može sprečiti dete da se obrati pravosudnim organima. Druge prepreke kada je reč o pristupu pravdi mogu biti finansijske ili psihološke prirode (vidi pitanje pravne pomoći). Procesni zahtevi treba da budu što je moguće više ograničeni.³⁰

U nekim slučajevima, dete ne može osporiti izvesne postupke ili odluke preduzete ili donete u njegovom detinjstvu, zbog određene traume koju je pretrpelo, kao što je to, na primer, slučaj u vezi sa seksualnim zlostavljanjem ili izuzetno konfliktnim porodičnim problemima.

U takvim slučajevima, preporuka je da se pristup sudu omogući onda kada dete dosegne uzrast punoletstva. Zato se podstiču zemlje-članice da preispitaju rokove zastarevanja u svom unutrašnjem pravu. Kao koristan podsticaj u tom smislu može poslužiti Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja (CETS br. 201).³¹

Rok zastarelosti i pravo na pristup sudu u odnosu na decu i stav Evropskog suda za ljudska prava

Pred Sud se postavilo pitanje protoka roka zastarelosti u odnosu na decu odnosno maloletnike. Deca, odnosno maloletnici, nisu u mogućnosti da pokreću samostalno postupke. Ako su prava deteta povređena ili ako postoji potreba za odbranom tih prava, a pravni zastupnik to ne čini u ime deteta, onda treba da postoji mogućnost da sudska vlast preispita taj predmet. Kada je reč o deci, pristup sudu može biti potreban i u onim slučajevima gde može da se javi sukob interesa između deteta i pravnog zastupnika. Sud je ovo pitanje definisao u predmetu :

³⁰ Preterano restriktivan ili čisto tehnički pristup pitanju zastupanja treba izbeći. Vidi *I. Berro-Lefevr (Berro-Lefèvre)*, navedeno delo, p. 71.

³¹ Član 33.

Stagno v. Belgium (Stanjo protiv Belgije)

"Kada je preminuo otac dvojici podnosilaca predstavke, koji su u to vreme bili maloletni, njima je, kao i nekolicini drugih naslednika, osiguravajuća kompanija isplatila određenu svotu novca kao korisnicima životnog osiguranja njihovog oca. Njihova majka, koja je po zakonu bila izvršilac imovine svoje dece, deponovala je taj novac na štedne račune, koji su ispražnjeni za manje od godinu dana. Kada su postali punoletni, podnosioci predstavke su svaki ponaosob tužili majku i osiguravajuću kompaniju. Kasnije su odustali od tužbenog zahteva prema majci, pošto su sklopili sporazum s njom. Podnosioci predstavke su se obratili Evropskom sudu za ljudska prava tvrdeći da je bilo povređeno njihovo pravo na pristup sudu, zbog toga što su ih, kako su naveli, belgijski sudovi lišili delotvornog pravnog leka pred sudom time što su odbacili njihovu tužbu kao zastarelu, zato što rok zastarevanja nije mirovao dok su oni bili maloletni, već je i tada tekao uprkos tome što oni u to vreme nisu mogli da povedu spor pred sudom.

Evropski sud za ljudska prava je stao na stanovište da je u tom slučaju bio prekršen član 6. stav 1. (pravo na pravično suđenje – pristup sudu) Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, istakavši pre svega to da su belgijski sudovi, zastupanjem stanovišta da rok zastarevanja teče i u odnosu na maloletnike, na prvo mesto stavili interese osiguravajućih kompanija. Međutim, bilo je praktično nemoguće za podnosiocima predstavke da brane svoja imovinska prava od osiguravajuće kompanije pre no što postanu punoletni, a u vreme kada su postali punoletni, njihov tužbeni zahtev protiv osiguravajuće kompanije već je bio zastareo. Stroga primena zakonskog roka zastarevanja, a da se ne uzimaju u obzir specifične okolnosti datog predmeta, sprečila je na taj način podnosiocima predstavke da iskoriste pravni lek koji im je, u načelu, stajao na raspolaganju.

U predmetu *Stabings i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva (Stubbings)*³² Sud je stao na stanovište da je "poslednjih godina došlo do razvoja svesti o problemima koji se otvaraju usled zlostavljanja dece i psihološkog dejstva koje to ima na žrtve, pa se postavlja pitanje da li je moguće da se rokovi zastarevanja za pokretanje postupaka u zemljama-članicama

³² Evropski sud za ljudska prava (veće), presuda od 22. oktobra 1996, *Stabings i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, br. 22083/93; 22095/93, stav 56.
[http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/MJU-28\(2007\)INFO1%20e.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/childjustice/MJU-28(2007)INFO1%20e.pdf).

Zbornik IKSI, 1/2015 – N. Vujić, I. Stevanović
„Pravosuđe po meri deteta pre, za vreme i po okončanju sudskih postupaka u
Smernicama Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta”,
(str. 43-76)

Saveta Evrope izmene kako bi se u bliskoj budućnosti uzela u obzir i ova grupa mogućih podnosilaca tužbi.³³

2. Pravno zastupanje i odbrana³⁴

Kako bi deca imala pristup pravosuđu koje je istinski po meri deteta, zemlje-članice treba da im olakšaju pristup advokatu ili nekoj drugoj ustanovi ili entitetu koji je, prema unutrašnjem pravu, zadužen za odbranu prava dece, kako bi bila zastupljena i branjena u vlastito ime kad god postoji, ili bi mogao da postoji, sukob interesa između deteta i roditelja ili drugih strana u postupku. *Evropska konvencija o ostvarivanju prava deteta* (ETS br. 160)³⁵ propisuje sledeće: "Stranke će razmotriti mogućnost dodeljivanja deci dodatnih procesnih prava u odnosu na postupke pred sudskim organima koji ih se tiču, a pre svega [...] posebnog zastupnika, [...] advokata".³⁶ Smernice preporučuju da se deci omogući pristup besplatnoj pravnoj pomoći. To ne mora nužno zahtevati potpuno zaseban sistem pravne pomoći. Pravna pomoć može biti pružena na isti način na koji se pruža odraslima, ili pod nešto blažim uslovima, i može zavisiti od finansijskih prilika nosioca roditeljske odgovornosti ili samog deteta. U svakom slučaju, sistem pravne pomoći treba da bude delotvoran u praksi.

Preporučuje se sistem advokata koji su specijalizovani za odbranu dece i omladine, uz istovremeno poštovanje slobodnog izbora advokata od strane samog deteta. Važno je da se precizno razjasni uloga detinjeg advokata. Advokat ne mora uvek da ističe šta je to što on smatra najboljim interesima deteta (što mora da čini staratelj ili javni pravobranilac), ali je dužan da utvrdi i brani detetove stavove i mišljenja, kao i kada je reč o odraslom klijentu. Advokat treba da traži informisani pristanak deteta na najbolju strategiju koju je moguće koristiti. Ako se advokat ne slaže sa mišljenjem deteta, on treba da pokuša da ubedi dete, isto onako kao što bi činio sa svakim drugim klijentom.

³³ Stav 56.

³⁴ Vidi ChildONEurope, *Survey on the national systems of children's legal representation*, ("Pregled nacionalnih sistema pravnog zastupanja dece"), mart 2008. (www.childoneurope.org). U navedenom pregledu analizirano je nekoliko postojećih modela.

³⁵ ETS br. 160.

³⁶ Član 5, b.

3. Pravo deteta da se čuje njegov glas i da izrazi svoje stavove

Opšti komentar br. 12 Komiteta Ujedinjenih nacija za prava deteta tumači pravo deteta da se čuje njegov glas, što je jedno od četiri rukovodna načela Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta, koristeći formulaciju "će osigurati" što je pravni izraz koji ima posebnu snagu i ne ostavlja nikakav prostor za postupanje država-članica po njihovom vlastitom nahođenju.³⁷ Ovaj komentar dodatno razrađuje činjenicu da se samo na osnovu uzrasta ne može odrediti značaj detetovih stavova.³⁸ U svom Opštem komentaru br. 5, Komitet s pravom primećuje da je "ponašanje kojim se samo ostavlja utisak da se deca slušaju relativno spokojno i ne donosi izazove; ako se, međutim, dečijim stavovima zaista pripiše odgovarajuća težina, za to je potrebna stvarna promena."³⁹

Član 3. *Evropske konvencije o ostvarivanju prava deteta* (ETS br. 160) kombinuje pravo deteta da se čuje njegov glas sa njegovim pravom da bude informisano: u sudskim postupcima, deca treba da dobiju sve relevantne informacije, treba da budu konsultovana i da izraze svoja mišljenja kao i da budu obaveštena o mogućim posledicama povinovnja tim stavovima i o mogućim posledicama svake odluke.

U ovim smernicama pominju se takvi pojmovi kao što su "uzrast i zrelost" i "dovoljno razumevanje" što podrazumeva određeni nivo razumevanja, odnosno poimanja, ali ipak ne ide toliko daleko da od deteta zahteva celovito i sveobuhvatno znanje o svim aspektima pitanja o kome je reč.⁴⁰ Deca imaju pravo da svoje stavove iznose slobodno, bez ikakvog pritiska i bez manipulisanja.⁴¹

Smernice Ujedinjenih nacija o pravosuđu u stvarima u kojima su deca žrtve i svedoci krivičnih dela koriste formulaciju "osetljivo za potrebe

³⁷ Opšti komentar br. 12. o pravu deteta da se čuje njegov glas (CRC/C/GC/12, 1. jul 2009.), stav 19.

³⁸ *Ibid*, st. 28-31.

³⁹ Opšti komentar br. 5. o Opštim merama za sprovođenje u delo Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta (CRC/GC/2003/5), član 12.

⁴⁰ Više informacije moguće je naći u Pregledu CRIN: "Measuring maturity. Understanding children's 'evolving capacities'", ("Merenje zrelosti. Razumevanje 'razvojnih kapaciteta' u dece"), 2009.

⁴¹ Opšti komentar br. 12. o pravu deteta da se čuje njegov glas (CRC/C/GC/12, 1. jul 2009.), stav 22.

deteta" i "pristup koji pravi balans u odnosu na detetovo pravo na zaštitu i istovremeno uzima u obzir individualne potrebe i stavove deteta".⁴²

Zahtevi treba da budu jasno formulisani kako bi se obezbedila pravna jednakost i jednakost pred zakonom sve dece. Bez obzira na uzrast, posebno onda kada samo dete pokrene inicijativu da se čuje njegov glas, treba pretpostaviti postojanje dovoljnog nivoa razumevanja. Ipak, uzrast i dalje ima važnu ulogu u "odobravanju" deci njihovog osnovnog prava da se čuje njihov glas u stvarima koje ih se neposredno tiču (*Smernica* br. 45). Međutim, mora se naglasiti da je u nekim okolnostima dužnost deteta da se njegov glas čuje (to jest, da iznese iskaz kao svedok).

Deca treba tačno da znaju kakve su moguće posledice koje bi mogle nastati u skladu sa njihovim iznesenim mišljenjem i kakve mogu biti posledice iskaza koji ona budu dala.⁴³ Sudija ne treba da odbije da sasluša dete a da zato ne navede valjane razloge, sem u slučaju da je to u najboljem interesu samog deteta. Deca treba da budu jasno obaveštena da ako ih sudija sasluša to ne znači da oni "pobeđuju" u sudskom postupku. Radi sticanja ili pridobijanja poverenja i poštovanja za datu presudu, detetov advokat treba da uloži poseban napor i objasni zbog čega mišljenje deteta nije prihvaćeno na taj način da je sprovedeno ili zbog čega je doneta određena odluka, isto onako kao što čini kada je reč o odraslim klijentima.

Sem toga, deca imaju pravo da izraze svoje stavove i mišljenja o svakom pitanju ili predmetu u koje su uključeni ili koje se njih neposredno tiče. Deca treba da budu u stanju da to učine bez obzira na svoj uzrast, i to u bezbednom okruženju, uz poštovanje njihove ličnosti. Deca treba da se osećaju lagodno kada razgovaraju sa sudijom i drugim zvaničnicima. To može zahtevati od sudije da izbegne izvesne formalnosti, kao što je nošenje perike li sudijske odore ili da ne sasluša dete u samoj sudnici; kao primer možemo navesti da bi moglo biti od koristi kada bi sudija saslušao dete u svojim odajama.

Važno je da dete može da govori slobodno i da ga niko ne remeti i ne prekida. To u praksi može da znači da nikom drugom ne treba dopustiti da bude prisutan u prostoriji (na primer, roditeljima ili navodnom počinocu krivičnog dela), kao i da se atmosfera ne remeti nepotrebnim

⁴² *Smernice Ujedinjenih nacija o pravosuđu u stvarima u kojima su deca žrtve i svedoci krivičnih dela* (ECOSOC Res2005/20, 22. jula 2005).

⁴³ *Evropska konvencija o ostvarivanju prava deteta*, član 3c.

prekidima, nedoličnim ponašanjem ili prolaskom ljudi kroz prostoriju, odnosno njihovim ulaženjem u prostoriju i izlaženjem iz nje.

U zavisnosti od želja i interesa deteta, trebalo bi posvetiti posebnu pažnju i razmišljanje o tome ko će biti taj ko će saslušati dete, najverovatnije sam sudija ili imenovano stručno lice.⁴⁴ Nekoj deci će možda više odgovarati da ih sasluša "stručnjak" koji će potom svoje mišljenje preneti sudiji. Druga deca, međutim, jasno stavljaju do znanja da više vole da razgovaraju sa samim sudijom, jer je on taj koji će doneti odluku.

Iako je tačno da postoji opasnost da se decom manipulise kada izražavaju svoje stavove i kada se sluša njihov glas (može se dogoditi da njima tada manipulise jedan roditelj protiv drugoga) treba uložiti sve napore da se ne dozvoli da taj rizik podrije ovo temeljno pravo.

Komiteš Ujedinjenih nacija za prava deteta upozorava protiv pristupa koji se svodi samo na ispraznu simboliku i neetičke prakse,⁴⁵ i navodi spisak osnovnih zahteva za delotvorno i sadržajno sprovođenje u delo prava deteta da se njegov glas čuje.⁴⁶ Postupci u kojima deca iznose svoje iskaze treba da budu transparentni i informativni, dobrovoljni, puni poštovanja, relevantni, organizovani po meri deteta, inkluzivni, treba da ih sprovode stručno obučena lica, treba da budu bezbedni i da vode računa o svim rizicima i, konačno, treba da budu takvi da se mogu odgovorno kontrolisati.

U jednom predmetu koji se odnosio na usvajanje između dve države, gde su italijanski usvojitelju usvojili rumunsku decu (predmet *Pini i ostali protiv Rumunije*), Sud je bio veoma jasan kada je reč o pravu dece da se čuje njihov glas i da njihovi stavovi budu ozbiljno uzeti u obzir: "Mora se naglasiti da su u ovom slučaju deca odbacila ideju da se pridruže svojim usvojiteljima u Italiji onog trenutka kada su došla u uzrast za koji se

⁴⁴ Komitet Ujedinjenih nacija za prava deteta preporučuje da se deca slušaju neposredno, u direktnom kontaktu. Opšti komentar br. 12. o pravu deteta da se njegov glas čuje (CRC/C/GC/12, 1. jul 2009.), stav 35.

⁴⁵ Opšti komentar br. 12. o pravu deteta da se čuj njegov glas (CRC/C/GC/12, 1. jula 2009.), stav 132: "Komitet apeluje na države-članice da izbegavaju pristupe koji se svode isključivo na ispraznu simboliku, koji ograničavaju dečje izražavanje stavova, ili koji dopuštaju deci da se njihov glas čuje ali ne pridaju odgovarajući značaj odnosno težinu njihovim stavovima. Komitet naglašava da manipulacija decom od strane odraslih, dovodenje dece u situacije u kojima im se govori šta mogu da kažu ili izlaganje dece opasnosti da im bude naneta šteta kroz učešće u postupku ne predstavljaju etičku praksu i ne mogu se tumačiti kao sprovođenje u delo člana 12."

⁴⁶ Opšti komentar br. 12. o pravu deteta da se njegov glas čuje (CRC/C/GC/12, 1. jul 2009.), stav 133-134.

može razumno pretpostaviti da su njihove ličnosti tada već u dovoljnoj meri formirane i da su stekli neophodnu zrelost za izražavanje svog mišljenja o okolini u kojoj žele da odrastaju".⁴⁷ "Interesi dece imperativno su nalagali da njihova mišljenja o tom pitanju budu uzeta u obzir onog trenutka kada su deca dosegla potrebnu zrelost da ta mišljenja iskažu. Neprestano odbijanje dece, otkako su napunila deset godina, da putuju u Italiju i pridruže se svojim usvojiteljima u tom smislu ima određenu težinu."⁴⁸

U predmetu *Hokanen protiv Finske (Hokkanen)* otac je tražio starateljstvo nad ćerkom koja je godinama živela sa babom i dedom. Dete nije želelo da živi sa ocem i Sud se saglasio da je "dete postalo u dovoljnoj meri zrelo da njegovi stavovi budu uzeti u obzir iz čega proizlazi da ne treba postupiti protivno njenim željama".⁴⁹

4. Izbegavanje nepotrebnog odlaganja

Predmeti u koje su umešana deca treba da budu rešavani ekspeditivno, i može se razmotriti sistem utvrđivanja redosleda po kojima se predmeti uzimaju u ispitivanje prema prioritetu.⁵⁰ Treba imati na umu da deca imaju drugačiji doživljaj vremena u odnosu na onaj koji imaju odrasli kao i da je element vremena njima veoma važan: na primer, godina dana trajanja postupka u sporu koji se vodi oko starateljstva može izgledati znatno duže jednom desetogodišnjaku nego jednom odraslom licu. Sudovi bi trebalo da postupaju po pravilima koja će omogućiti da se uspostavi sistem prvenstva kada je reč o posebno teškim ili hitnim slučajevima, ili onda kada bi, u slučaju da se bez oklevanja ne preduzme neki korak, mogle biti nanete nepopravljive posledice.

Ostali primeri ovog načela mogu se naći u relevantnim instrumentima Saveta Evrope. Jedan od njih zahteva da države obezbede da se istrage i krivični postupci tretiraju kao prioritetni predmeti i da se rešavaju bez ikakvog neopravdanog odlaganja.⁵¹ To je takođe veoma važno da bi se

⁴⁷ Evropski sud za ljudska prava (Drugo odeljenje), presuda od 22. juna 2004, *Pini i ostali protiv Rumunije*, br. 78028/01 i 78030/01, stav 157.

⁴⁸ *Ibid*, stav 164.

⁴⁹ (Veće), Presuda od 23. septembra 1994, *Hokanen protiv Finske*, br. 19823/92; stav 61.

⁵⁰ Vidi, radi poređenja, član 41. Poslovnika Evropskog suda za ljudska prava. To je sistem koji bi trebalo češće koristiti po mišljenju I. Berro-Lefèvre, navedeno delo, p. 76.

⁵¹ Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja, (CETS br. 201, član 30, stav 3).

žrtvama omogućilo da započnu svoj oporavak. Jedan drugi instrument izričito preporučuje da se "obezbedi da se maloletnički predmeti brže rešavaju, izbegavajući nepotrebna odlaganja i kašnjenja, kako bi se obezbedilo preduzimanje delotvornih vaspitnih mera."⁵²

Za poštovanje najboljih interesa deteta može biti potrebna fleksibilnost u ponašanju sudskih vlasti, prilikom sprovođenja određenih odluka, u skladu sa unutrašnjim pravom.

U dva predmeta protiv Nemačke, Sud je razmatrao element vremena i ustanovio da u predmetima u kojima se radi o odnosu između roditelja i deteta postoji dužnost da se ispolji posebna budnost i pažnja s obzirom na činjenicu da opasnost od proteka vremena može imati za posledicu de facto rešenje pitanja, čime može biti naneta ozbiljna šteta odnosu deteta sa jednim roditeljem.⁵³

U predmetu *Paulsen-Medalen i Svenson protiv Švedske (Paulsen-Medalen, Svensson)*, Sud je ustanovio da je prekršen član 6. stav 1. zbog toga što vlasti nisu postupale s potrebnom izuzetnom pažnjom i budnošću kada su odlučivale o sporu oko pristupa detetu.⁵⁴

Izbegavanje nepotrebno odlaganja veoma je važno i u krivičnim predmetima. U predmetu *Boamar protiv Belgije (Bouamar)*, bila je potrebna izuzetno brza sudska kontrola odluke niže instance u slučaju koji se odnosio na pritvor maloletnika. Zaključeno je da se neopravdani protok vremena ne može smatrati kompatibilnim sa brzinom koju nalažu uslovi člana 5. stav 4. *Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava*.⁵⁵

5. Organizacija postupka, okruženje po meri deteta i jezik prilagođen detetu

Metodi rada koji su koncipirani tako da budu po meri deteta,⁵⁶ treba da omogućе deci da se osećaju bezbednom. Ako decu prati lice u koje oni

⁵² Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br. R(87)20 o društvenim reakcijama na maloletničku delinkvenciju, stav 4.

⁵³ Vidi Evropski sud za ljudska prava (Veliko veće), presuda od 13. jula 2000, *Elsholz protiv Nemačke (Elsholz)*, br. 25735/94, stav 49, kao i presudu od 8. jula 2003, *Zomerfeld protiv Nemačke (Sommerfeld)*, br. 31871/96, stav 63.

⁵⁴ Evropski sud za ljudska prava (veće), presuda od 19. februara 1998, *Paulsen-Medalen i Svenson protiv Švedske*, br. 16817/90, stav 42.

⁵⁵ Evropski sud za ljudska prava (veće), presuda od 29. februara 1988, *Boamar protiv Belgije*, br. 9106/80, stav 63.

⁵⁶ Vidi W. McCarney *International justice for children*, Savet Evrope, 2008, pp. 119-127.

mogu da imaju poverenja, osećaju se bezbednije i lagodnije tokom postupka. Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja (CETS br. 201)⁵⁷ propisuje da dete može biti u pratnji svog zakonitog zastupnika ili odraslog lica po vlastitom izboru, ali da to mora biti neko ko se smatra podobnim. Može se doneti obrazložena odluka protiv prisustva datog lica u pratnji.

Arhitektonsko okruženje može učiniti da se deca osećaju veoma nelagodno. Sudski službenici treba da upoznaju decu, između ostalog, sa okruženjem u sudu i da im kažu nešto o identitetu svakog zvaničnika sa kojim će deca biti u kontaktu (Smernica br. 55). Sudovi mogu delovati turobno ili zastrašujuće čak i odraslim licima (Smernica br. 62). Mada je to teško promeniti, barem kada je reč o postojećim sudskim objektima, postoje načini na koje se može poboljšati postupanje prema deci u tim zgradama u kojima se nalaze sudovi tako što će se sa decom raditi uz veće vođenje računa o njihovim potrebama i o stvarima na koja su ona posebno osetljiva.

U zgradama u kojima se nalaze sudovi mogu, kad god je to moguće, biti određene posebne prostorije za razgovore s decom i saslušanje dece, tako što će se uvek voditi računa o najboljim interesima deteta. Isto tako kada govorimo o sudskom okruženju po meri deteta to može značiti da službena lica ne nose perike ni sudijske odore ni neke druge uniforme. To se može primeniti u zavisnosti od detinjeg uzrasta ili funkcije zvaničnika o kome je reč. Shodno okolnostima i stavovima samog deteta može se ispostaviti da, na primer, uniforme detetu omogućavaju da jasno shvati da razgovara sa policajcem a ne sa socijalnim radnikom, što ima određeni značaj. To takođe može pojačati osećaj deteta da nadležne vlasti s pažnjom i ozbiljnošću tretiraju njegov slučaj. Ukratko rečeno, okruženje može biti relativno formalno, ali ponašanje zvaničnika treba da bude u manjoj meri formalno i treba, u svakom slučaju, da bude primereno detetu.

Što je još važnije, pravosuđe primereno detetu podrazumeva i da deca zaista shvate prirodu i obim odluka koje se donose kao i posledice tih odluka. Mada se sama presuda i njeno obrazloženje ne mogu uvek predočiti i objasniti formulacijama koje su po meri deteta, usled određenih zakonskih zahteva koji se postavljaju, sve te odluke treba ipak objasniti deci;

⁵⁷ Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja, član 35, 1, f. (Konvencija je ratifikovana od strane Republike Srbije - "Službeni glasnik Republike Srbije - Međunarodni ugovori", br. 1/2010).

objašnjenje treba da im pruži njihov advokat ili neka druga za to pogodna osoba (roditelj, socijalni radnik itd.).

Mogućno je osnivati posebne sudove za decu i omladinu, ili barem takva sudska veća.⁵⁸ Koliko je god to mogućno, ne sme se dozvoliti suđenje deci pred sudovima za odrasle, prema postupku predviđenom za odrasle i izricanje kazni za odrasle.⁵⁹ U skladu sa zahtevima za specijalizaciju u ovoj oblasti, mogu se osnivati specijalizovana odeljenja ili jedinice u sklopu policijskih organa (*Smernica* br. 63).

Postoji nekoliko predmeta protiv Velike Britanije gde se radilo o maloletnim počiniocima (krivičnih dela) Sud je naglasio da treba preduzeti posebne mere kako bi se modifikovao postupak koji se primenjuje u sudovima za odrasle radi ublažavanja teškoća koje sobom nosi suđenje odraslima, zbog toga što su ovde optuženi veoma mladi. Tako, na primer, pravnici ne bi trebalo da nose perike i odežde u sudnici, a maloletni optuženi ne bi trebalo da sede u posebnoj, uzdignutoj loži, već bi im trebalo dozvoliti da sede kraj svog pravnog zastupnika ili socijalnog radnika. Ročište bi trebalo organizovati tako da njihov osećaj zastrašenosti i inhibiranosti bude sveden na najmanju moguću meru.

Na tragu predmeta *T. i V. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* za koji je zaključeno da suđenje u prostorijama tipičnim za domaće sudove deluje zastrašujuće za dete, sačinjeno je Praktično uputstvo za suđenje deci i mladima pred sudovima njenog kraljevskog veličanstva. To je učinjeno zato da bi se ubuduće izbeglo zastrašivanje, poniženje ili duševna patnja deteta kome se sudi. Elementi ove prakse između ostalog predviđaju sledeće: mogućnost da dete poseti sudnicu pre početka suđenja, da bi se upoznao sa njom, mogućnost policijske podrške da bi se izbeglo da štampa zastraši ili zlostavlja dete, odustajanje od perika i sudijskih odora u sudnici, objašnjenje postupka na način i rečima koje dete može da razume, ograničeno prisustvovanje ročištima itd.

6. Dokazi/iskazi dece

Pitanje uzimanja dokaza/iskaza od dece nije ni iz daleka jednostavno. Budući da su standardi u ovoj oblasti retki (kao što su *Smernice Ujedinjenih*

⁵⁸ *Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta*, član 40.3.

⁵⁹ Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope br. R(87)20 o društvenim reakcijama na maloletničku delinkvenciju i o postupcima protiv maloletnika, stav 5.

nacija o pravosuđu u stvarima u kojima su deca žrtve i svedoci krivičnih dela),⁶⁰ osetila se potreba da se krene u susret rešavanju ovih pitanja, zato što je za vođenje takvih razgovora u kojima treba dobiti iskaz/svedočenje potrebno postojanje praktičnog vodiča.

Kako se navodi u Smernicama, ovo treba u najvećoj mogućoj meri da obavljaju posebno obučena stručna lica. U istom kontekstu preporučuje se da onda kada je potrebno voditi s detetom više od jednog razgovora, sve njih, ako je moguće, treba da obavi isto lice iz razloga konzistentnosti i uzajamnog poverenja, uz istovremeno naglašavanje da sam broj tih razgovora treba da bude sveden na najmanju moguću meru.

Iz očiglednih razloga treba uspostaviti posebne aranžmane za prikupljanje dokaza, posebno od dece-žrtava, i to u najpovoljnijim okolnostima. Treba omogućiti svedočenje putem audio, video ili televizijskog linka i upravo su to primeri ovakve dobre prakse; isto važi za davanje iskaza pred stručnjacima pre suđenja, kao i izbegavanje vizuelnog ili svakog drugog kontakta između žrtve i navodnog počinioca, ili davanje iskaza bez prisustva navodnog počinioca. Međutim, u izvesnim slučajevima, kao što su oni koji se odnose na seksualnu eksploataciju, video-zapisi mogu delovati traumatično na žrtve. Zato valja ozbiljno uzeti u obzir moguću štetu i sekundarnu viktimizaciju koja bi mogla prosteći iz takvog snimanja, pa se valja pozabaviti mogućom primenom drugih metoda, kao što je zvučni zapis, da bi se izbegla ponovna viktimizacija ili sekundarna trauma.

Procesni zakoni zemalja-članica u ovom domenu znatno se razlikuju od zemlje do zemlje, tako da u nekim zemljama mogu postojati i manje stroga pravila o svedočenju dece. U svakom slučaju, zemlje-članice bi trebalo da daju prednost najboljim interesima deteta u primeni zakona koji se odnose

⁶⁰ *Smernice Ujedinjenih nacija o pravosuđu u stvarima u kojima su deca žrtve i svedoci krivičnih dela* (ECOSOC Res 2005/20, 22. jul 2005), stav XI, 30, d.: "Treba koristiti postupke koji vode računa o potrebama deteta, uključujući tu prostorije za vođenje razgovora koje su projektovane za decu, interdisciplinarne službe namenjene deci-žrtvama treba da budu integrisane na jednom istom mestu, treba modifikovati okruženje u sudovima na način koji uzima u obzir potrebe dece-svedoka, treba praviti pauze za vreme davanja iskaza deteta-svedoka, treba planirati ročišta tako da se odvijaju u doba dana koje je primereno uzrastu i nivou zrelosti deteta, treba napraviti odgovarajući sistem obaveštavanja kako bi se obezbedilo da dete odlazi u sud isključivo onda kada je to neophodno i treba preduzimati sve ostale mere koje su potrebne da bi se detetu olakšalo davanje iskaza." Takođe treba imati na umu da se sve ove smernice odnose na svedočenje u celini, u bilo kom predmetu, a ne samo u krivičnom postupku.

na svedočenje. Primeri u vezi sa Smernicom br. 70. obuhvataju odsustvo zahteva da dete polaže zakletvu ili daje neku drugu sličnu svečanu izjavu. Te smernice nemaju za cilj da utiču na jemstva prava na odbranu u različitim pravnim sistemima; međutim, smernice pozivaju zemlje-članice da, tamo gde je potrebno, prihvate neke zajedničke elemente pravila o dokazima kako bi se izbegle dodatne traume za decu. Na kraju-krajeva uvek je sudija taj koji će razmotriti ozbiljnost i valjanost svakog svedočenja ili iskaza.

Smernice takođe ukazuje na to da sva ta prilagođavanja potrebama dece ne treba, sama po sebi, da umanje vrednost datog iskaza svedoka. Međutim, treba izbeći pripremanje deteta da svedoči zbog prevelikog rizika od uticaja na dete. Utvrđivanje protokola razgovora ne mora nužno biti zadatak sudija, već pre nacionalnih pravosudnih vlasti.

Iako korišćenje audio ili video zapisa dečijih iskaza ima izvesne prednosti, budući da se na taj način izbegava ponavljanje iskustava koja su često traumatična, neposredno svedočenje pred sudijom može biti primerenije za decu koja nisu žrtve, već navodni počinioci krivičnih dela.

Kao što je već ukazano, uzrast ne bi trebalo da predstavlja prepreku za pravo deteta na celovito učešće u procesu.⁶¹ Kako se navodi u Smernicama, ne može se pretpostaviti da dečji iskazi nisu valjani ili pouzdani samo zbog dečinjeg uzrasta.

Kada deci treba uzimati iskaz ili pak ona sama izraze želju da svedoče u porodičnopравnim postupcima, treba posvetiti dužnu pažnju njihovom ranjivom položaju u porodici i posledicama koje takvo svedočenje može imati po sadašnje ili buduće porodične odnose. Treba uložiti sve moguće napore da bi se obezbedilo da dete bude svesno posledica svog svedočenja i pružiti mu podršku u davanju iskaza na neki od već pomenutih načina.

Sud u Strazburu je priznao specifične odlike postupaka koji se vode u seksualnim deliktima. U predmetu *S. N. protiv Švedske*, Sud je utvrdio sledeće: "Žrtva često ovakve postupke doživljava kao pravo mučenje, posebno onda kada se nevoljno suoči sa optuženim. Takve odlike postupke još su izraženije kada je reč o predmetu u kome se radi o maloletniku. Prilikom razmatranja pitanja o tome da li je u takvom postupku optuženi imao pravično suđenje, mora se uzeti u obzir i pravo na poštovanje privatnog života pretpostavljene žrtve. S tih razloga Sud

⁶¹ *Ibid*, stav VI, 18.

Zbornik IKSI, 1/2015 – N. Vujić, I. Stevanović
„Pravosuđe po meri deteta pre, za vreme i po okončanju sudskih postupaka u
Smernicama Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta”,
(str. 43-76)

prihvata da postoje izvesne mere koje u krivičnim postupcima koji se vode zbog seksualnog zlostavljanja mogu biti preduzete radi zaštite žrtve, pod uslovom da te mere mogu da se pomire sa odgovarajućim i delotvornim ostvarivanjem prava na odbranu".⁶²

U istom predmetu pažnja je bila posvećena i mogućno sugestivnoj prirodi nekih pitanja koja su postavljena. Da bi se izbegle negativne posledice takvih pitanja, mogu se angažovati eksperti iz oblasti forenzičke psihologije koji su pohađali posebnu obuku i imaju odgovarajuće znanje.⁶³

U predmetu *W. S. protiv Poljske*, Sud je sugerisao koji su to mogući načini za testiranje pouzdanosti malog deteta koje je žrtva i ukazao je na to da se sve to može postići na način koji je u manjoj meri invazivan od neposrednog ispitivanja. Mogućno je primeniti nekoliko sofisticiranih metoda, kao što je saslušanje deteta u prisustvu psihologa i to tako da se pitanja istovremeno u pismenoj formi daju odbrani, ili tako što će se razgovor voditi u studiju koji bi podnosiocu predstavke ili njegovom advokatu omogućio da budu prisutni preko video linka ili posebno instaliranih jednostranih ogledala.⁶⁴

PRAVOSUĐE PO MERI DETETA POSLE SUDSKIH POSTUPAKA

Postoje mnoge mere koje se mogu preduzeti da bi pravosuđe bilo po meri deteta i posle sudskih postupaka. To počinje od komunikacije s detetom i objašnjenja koja mu se tom prilikom daje u vezi s donetom odlukom ili presudom. Ta informacija treba da bude dopunjena objašnjenjem mogućih mera koje se mogu preduzeti, uključujući tu žalbu ili posezanje za nezavisnim apelacionim mehanizmom. Sve to treba da učini zastupnik deteta, odnosno njegov advokat, staratelj *ad litem*, ili pravni zastupnik, već u zavisnosti od pravnog sistema. Smernice preporučuju da se bez odlaganja preduzmu koraci kojima će se olakšati izvršenje odluka/presuda koje se odnose na decu ili neposredno utiču na njih.

U mnogim slučajevima, a posebno u parničnim predmetima, presuda ne mora nužno značiti da je postojeći konflikt ili problem rešen jednom za

⁶² Evropski sud za ljudska prava (Prvo odeljenje), presuda od 2. jula 2002, *S. N. protiv Švedske*, br. 34209/96, stav 47.

⁶³ *Ibid*, stav. 53.

⁶⁴ Evropski sud za ljudska prava (Četvrto odeljenje), presuda od 19. juna 2007, *W. S. protiv Poljske*, br. 21508/02, stav 61.

svagda: dobar primer u tom smislu predstavljaju porodična pitanja. U toj osetljivoj oblasti treba da postoje jasna pravila o izbegavanju upotrebe sile, prinude ili nasilja kod sprovođenja odluka, posebno ukoliko se tu, na primer, radi o planovima i programima poseta (roditelja detetu), kako bi se izbegla dalja traumatizacija. Zbog toga roditelje treba uputiti na službe za posredovanje ili na neutralne centre za organizovanje roditeljskih poseta kako bi tamo rešili svoje sporove, umesto da policija bude ta koja će izvršavati sudske odluke. Jedini izuzetak javlja se onda kada postoji opasnost za detinje blagostanje. I druge službe, kao što su službe za podršku porodici, takođe imaju svoje mesto i ulogu u nadzoru nad daljim razvojem situacije u pogledu porodičnog sukoba (po završetku postupka) kako bi se osigurali najbolji interesi deteta.

U slučajevima izvršenja odluka doneti u porodičnopravnim pitanjima, kao što su mogućnost pristupa detetu i pravo starateljstva, Sud je u nekoliko navrata zaključio da je od odlučujućeg značaja pitanje da li su nacionalne vlasti preduzele, radi olakšavanja izvršenja, sve one neophodne korake koji se razumno mogu tražiti od njih u posebnim okolnostima svakog takvog predmeta.

U Austriji *Besuchsaufe* nudi deci mogućnost da ostanu u kontaktu sa oba roditelja posle njihovog razvoda ili odluke o odvojenom životu u bezbednom okruženju koje deci pruža podršku. Pravo pristupa može se obezbediti u posebnim prostorijama pod nadzorom stručnog osoblja, kako bi se izbegli konflikti među roditeljima, kad god se ostvaruje roditeljsko pravo na posetu. Takva vrsta posete (roditelja detetu) uz pratnju može biti naložena odlukom suda ili je pak mogu tražiti jedan ili oba roditelja. Ovde je centralno pitanje upravo pitanje blagostanja deteta i izbegavanja situacije u kojoj bi se dete našlo između čekića i nakovnja, u roditeljskom sukobu.

Smernice se bave decom koja su došla u sukob sa zakonom. Posebna pažnja obraća se na uspešnu reintegraciju u društvo, važnost tajnosti krivične evidencije, odnosno njeno nedavanje na uvid nikome van pravosudnog sistema, kao i na legitimne izuzetke od ovog važnog načela. Takođe treba napraviti izuzetke kada je reč o posebno teškim krivičnim delima, između ostalog i iz razloga javne bezbednosti, kao i prilikom zapošljavanja na radnim mestima koja podrazumevaju kontakt sa decom, ukoliko je, na primer, reč o kandidatu koji je u prošlosti zlostavljao decu, o čemu postoji evidencija. *Smernice* imaju za cilj zaštitu svih kategorija dece, a ne samo onih koje su posebno ranjive.

U predmetu *Boamar protiv Belgije*, Sud je razmatrao pitanje maloletnog počinioca koji je devet puta odvođen u zatvor za odrasle i puštan iz njega.

Iako je pritvaranje maloletnika u zatvorima za odrasle u to vreme bilo dozvoljeno prema Zakonu o zaštiti maloletnika, Evropski sud za ljudska prava je zaključio da "devet rešenja o pritvoru (u zatvoru za odrasle), zajedno uzev, nije kompatibilno sa podstavom *d*, člana 5. stav 1... ovo višekratno lišenje slobode imalo je za posledicu da svako novo pritvaranje bude u sve manjoj meri 'zakonito' prema podstavu *d*, član 5. stav 1, posebno ako se ima na umu da Krunski savet nikada nije stvarno pokrenuo krivični postupak protiv podnosioca predstavke u odnosu na dela koja su mu navodno stavljana na teret kao osumnjičenome."⁶⁵

ZAKLJU AK

Maja 2014. godine Evropska komisija objavila je: Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23 – Pravosuđe i osnovna prava⁶⁶ i Izveštaj o skriningu za Poglavlje 24 – Pravda, sloboda i bezbednost,⁶⁷ a nakon održanih eksplanatornih i bilateralnih sastanaka tokom 2013. godine sa predstavnicima ovlašćenih organa Republike Srbije. Ova dva poglavlja razmatrana su u ranoj fazi pregovora kako bi se omogućio maksimalni period koji je potreban za izmenu postojećeg zakonodavnog okvira i usvajanje novih zakonskih rešenja, uspostavljanje institucija i praćenje implementacije. Navedeni *Izveštaji* sadrže značajne preporuke koje se odnose i na oblast unapređivanja primene prava deteta u sistemu pravosuđa.

Tako se u Izveštaju o skriningu za Poglavlje 23, pored ostalog, konstatuje da je u oblasti prava deteta uspostavljen u velikoj meri dobar zakonodavni okvir, ali se ističe problem implementacije postojećih zakona. U oblasti maloletničkog pravosuđa istaknuta je važnost unapređenja pritvorskih jedinica u skladu sa međunarodnim standardima, kao i važnost unapređenja i uspostavljanja posebnih programa koji su prilagođeni deci i mladima. Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23 ističe i neophodnost

⁶⁵ Evropski sud za ljudska prava (veće), presuda od 29. februara 1988, *Boamar protiv Belgije*, br. 9106/80, stavovi 51-53.

⁶⁶ Evropska komisija: Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23 - Pravosuđe i osnovna prava, EUMD45/14, u http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/Skrining/Screening%20Report%2023_SR.pdf

⁶⁷ Evropska komisija: Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23 - Pravosuđe i osnovna prava, EU MD 46/14, u http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/Skrining/Screening-report-chapter-24-serbia.pdf

unapređenja koordinacije i nadzora u oblasti ostvarivanja prava deteta i posebno ističe značaj unapređenja rada Saveta za prava deteta Vlade Republike Srbije i obezbeđenja odgovarajućih resursa kako bi Savet za prava deteta efikasno obavljao svoje nadležnosti i pratio sprovođenje akcionih planova i strategija koji su usvojeni u oblasti prava deteta. Kao jedan od prepoznatih problema u ostvarivanju prava deteta ističe se i veoma nizak nivo svesti dece i mladih o njihovim pravima kao i o donetim zakonima koji su relevantni u oblasti prava deteta.

Nakon objavljivanja Izveštaja o skriningu Evropske komisije, Pregovaračka grupa Republike Srbije za Poglavlje 23 pripremila je Nacrt Akcionog plana⁶⁸ koji u tački 3.6 sadrži poseban deo koji se odnosi na unapređenje prava deteta i u sistemu maloletničkog pravosuđa. Nacrtom Akcionog plana se definiše niz aktivnosti sa ciljem unapređenja zaštite i ostvarivanja prava dece kroz jačanje relevantnih institucija, unapređenje saradnje između pravosuđa i socijalnog sektora kao i obezbeđenje pune primene legislative relevantne za sistem maloletničkog pravosuđu u skladu sa standardima Evropske unije. Bazu za definisane aktivnosti predstavljaju i rezultati istraživanja koje je realizovao Centar za prava deteta u saradnji sa Pravosudnom akademijom i Republičkim zavodom za socijalnu zaštitu u periodu od jula 2013. godine do oktobra 2014. godine pod nazivom: "Kako do pravosuđa po meri deteta: zaštita dece žrtava i stanje u praksi".⁶⁹

LITERATURA

- (1) Agenda Evropske unije o pravima deteta usvojena od strane Evropske Komisije Evropske unije 52011DC0060 od 15. februara 2011. godine 52011DC0060, (52011DC0060, 15. februar 2011. godine).
- (2) Banić, M. Stevanović, I. (2015) *Kako do pravosuđa po meri deteta: zaštita dece žrtava i stanje u praksi*, Beograd: Centar za prava deteta.
- (3) *Evropske konvencije o ostvarivanju prava deteta* (ETS br. 160).
- (4) *EU Charter of Fundamental Rights* (2000/C 364/01)
- (5) Izveštaj o skriningu za Poglavlje 23 - Pravosuđe i osnovna prava, EUMD45/14,u

⁶⁸ Ministarstvo pravde RS, Treći nacrt Akcionog plana za Poglavlje 23 u: <http://www.mpravde.gov.rs/tekst/7715/treći-nacrt-akcionog-plana-za-poglavlje-23.php>

⁶⁹ Banić, M. Stevanović, I. (2015) *Kako do pravosuđa po meri deteta: zaštita dece žrtava i stanje u praksi*, Beograd: Centar za prava deteta, str. 9-44.

Zbornik IKSI, 1/2015 – N. Vujić, I. Stevanović
„Pravosuđe po meri deteta pre, za vreme i po okončanju sudskih postupaka u
Smernicama Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta”,
(str. 43-76)

http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/Skrining/Screening%20Report%2023_SR.pdf

- (6) Konvencija o pravima deteta , "Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 15/90.
- (7) Konvencija Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja, ratifikovana od strane Republike Srbije - Zakon o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualnog zlostavljanja, "Službeni glasnik Republike Srbije - Međunarodni ugovori", br. 1/2010.
- (8) Lisabonski ugovor (2007/C 306/01).
- (9) Opšti komentar br. 5. o Opštim merama za sprovođenje u delo Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima deteta (CRC/GC/2003/5).
- (10) Opšti komentar br. 12. Komiteta za praava deteta o Pravu deteta da se njegov glas čuje (CRC/C/GC/12, 1. jul 2009).
- (11) Preporuka CM/Rec (2008)11 Komiteta ministara zemljama-članicama o Evropskim pravilima za maloletne učinioce dela koja podležu sankcijama ili merama.
- (12) Smernice Ujedinjenih nacija o pravosuđu u stvarima u kojima su deca žrtve i svedoci krivičnih dela (ECOSOC Res 2005/20, 22. jul 2005.
- (13) Smernice Komiteta ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta, usvojene 17. novembra 2010. na 1.098. zasedanju zamenika ministara Saveta Evrope - Redigovana verzija od 31. maja 2011.
- (14) Stevanović, I. (2014). *Moje pravo da budem zaštićen*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (15) Stevanović, I. (20014). *Deca koja čekaju*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.

CHILD-FRIENDLY JUSTICE BEFORE, DURING AND AFTER COMPLETION OF JUDICIAL PROCEEDINGS IN THE GUIDELINES OF THE COMMITTEE OF MINISTERS OF THE COUNCIL OF EUROPE ON CHILD-FRIENDLY JUSTICE

In the paper the authors analyse the concept of "child-friendly justice": before, during and after the completion of judicial proceedings in a way defined by the Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-friendly Justice. Considered and analysed are issues of paramount importance for the part of the Serbian negotiation process regarding the opening of certain negotiating chapters, while keeping in mind issues for the

*Zbornik IKSI, 1/2015 – N. Vujić, I. Stevanović
„Pravosuđe po meri deteta pre, za vreme i po okončanju sudskih postupaka u
Smernicama Komiteta Ministara Saveta Evrope o pravosuđu po meri deteta”,
(str. 43-76)*

promotion and protection of child rights defined by the Draft Action Plan for Chapter 23 of the Republic of Serbia. The aforementioned is followed by the main aim of this work, a review and analysis of the newly established European standards for the promotion and protection of the rights of the child in the area of justice, observed also from the point of the practice of the European Court of Human Rights in Strasbourg.

KEY WORDS: child-friendly justice / improvement / the judicial system